

ЧЕПКОВА К. О.,

кандидат юридичних наук,
докторант науково-організаційного
відділу

(Військовий інститут Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка)

Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.15>

СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Діти – це завжди найбільш потребує посиленої уваги та турботи категорія цивільного населення. Якщо мова йде про період збройного конфлікту, то такі потреби стають ще більшими. Збройний конфлікт вимагає формування нових механізмів реалізації прав дітей. Це завдання покладається на уповноважених суб'єктів публічної адміністрації (сфера охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, формування безпечного середовища, тощо). Враховуючи, що під час збройного конфлікту формуються нові правовідносини, тому варто вести мову про формування окремого блоку прав. В тому числі, це стосується і дітей. Права – це основний елемент будь-якого правового статусу. Автором статті проаналізовано доктринальні підходи до прав дітей в цілому та під час збройного конфлікту зокрема. Запропоновано категорію “спеціальних прав дітей під час збройного конфлікту”, виокремлено її характерні риси та здійснена їх класифікація. Розглянуто формування нормативно-правових актів в Україні, починаючи з 2014 року, що стосуються прав дітей. Зокрема, в законах України “Про охорону дитинства” та “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України”, Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, Порядку виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, затверджених постановами Кабінету Міністрів України тощо. Здійснено аналіз запропонованих суб'єктами правотворчості механізми реалізації спеціальних прав дітей під час збройного конфлікту.

Ключові слова: дитина, права дитини, збройний конфлікт, суб'єкти публічної адміністрації.

Chepkova K. O. Special rights of the child during armed conflict

Children are always the category of civilians who need the most attention and care. When it comes to the period of armed conflict, such needs become even greater. Armed conflict requires the formation of new mechanisms for the realization of children's rights. This task is entrusted to authorized public administration entities (healthcare, education, social security, security environment, etc.). Given that new legal relations are being formed during the armed conflict, it is therefore worth talking about the formation of a separate set of rights. This also applies to children. Rights are the basic element of any legal status. The author of the article analyzes

the doctrinal approaches to children's rights in general and during armed conflict in particular. The author proposes the category of “special rights of children during armed conflict”, identifies its characteristic features and classifies them. The author analyzes the formation of legal acts in Ukraine since 2014 concerning children's rights. In particular, the Laws of Ukraine “On Protection of Childhood” and “On Social Protection and Support of Children Affected by the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine”, the Procedure for Granting the Status of a Child Affected by Military Operations and Armed Conflicts and the Procedure for Evacuation in the Event of a Threat or Occurrence of Emergency Situations, the Procedure for the identification, return, support and reintegration of children deported or forcibly displaced as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, approved by the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, etc. The author analyzes the mechanisms proposed by lawmakers to realize the special rights of children during armed conflict.

Key words: *child, child's rights, armed conflict, public administration entities.*

Постановка проблеми. І в науковій, і в законодавчій площинах всі однозначно приходять до висновку, що дитина є найбільш вразливою та незахищеною категорією будь-якого суспільства. Тим більше під час збройного конфлікту. Збройний конфлікт вимагає формування нових механізмів реалізації прав дітей. Це завдання покладається на уповноважених суб'єктів публічної адміністрації (сфера охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, формування безпекового середовища, тощо). Враховуючи, що під час збройного конфлікту формуються нові правовідносини, тому варто вести мову про формування окремого блоку прав. В тому числі, це стосується і дітей.

Метою статті є виокремлення прав дітей, які виникають саме під час збройного конфлікту, окреслення їх особливостей та провести класифікацію.

Стан дослідження питання. Українська доктрина вже має в своєму арсеналі наукові розробки в сфері формування поняття “права дітей” та їх класифікації. Серед яких праці таких науковців, як: Крестовська Н.М. [1], Навроцький О.О. [2], Саблук С.А. [3] тощо.

Виклад основного матеріалу. Найчастіше в праві застосовується конструкція правового статусу: особі, речі чи події присвоюється певний статус, який потім розглядається як статус носія. Цей статус є нематеріальним, не існує в просторі, а лише в часі, і є необхідною або достатньою умовою для настання інших, більш значущих правових наслідків. Правовий статус залежить від наявності певних наслідків, пов'язаних з ним, і без наслідків статус втрачає свій сенс. Статус існує з причин пов'язаних з ним правових наслідків, і, як правило, жоден з наслідків не є вирішальним для існування правового статусу, але наявність певних наслідків має вирішальне значення для надання статусу правового значення.

При формуванні юридичної конструкції правового статусу дитини під час збройного конфлікту необхідно враховувати особливості, притаманні дітям (психологічні/фізіологічні та правові), зазначений період часу та сучасні методи і засоби ведення збройного конфлікту. Юридична конструкція закріплюється в законодавстві. Використання юридичних конструкцій допомагає досягти точності та визначеності змісту законодавства. Використання юридичних конструкцій допомагає досягти точності та визначеності змісту законодавства. Формулювання такої конструкції також допомагає визначити категорії дітей, які підпадають під її дію.

Доцільним вважаємо використання поняття “правовий статус дитини під час збройного конфлікту”, яке було б універсальним для будь-якого періоду часу, коли відбувається будь-який збройний конфлікт (міжнародний/неміжнародний). Цей правовий статус охоплював би всі можливі групи дітей, які проживають на території держави, що перебуває у стані збройного конфлікту. За своєю правовою природою “правовий статус дитини під час збройного конфлікту” можна класифікувати як особливий. Формування такого правового статусу,

його нормативне закріплення дозволить забезпечити кожній дитині належний обсяг прав та турботи, необхідний під час збройного конфлікту, і стане фундаментом, на якому формуватиметься система захисту дітей під час будь-якого збройного конфлікту [4].

Права, як елемент юридичної конструкції правового статусу людини (громадянина), є ядром.

У доктрині українського права вже є наявна значна кількість наукових напрацювань, в тому числі і дисертаційних, щодо поняття “права дитини” та його класифікації.

Однією із перших визначення “права дитини” запропонувала Скакун О.Ф. – “це можливість (свободи) дитини, необхідні для їх існування, виховання та розвитку” [5, с. 202].

Саблук С.А. під правами дитини розуміє надані можливості, потрібні для існування дитини, її виховання, розвитку, набуття знань, навичок, формування фізичного, духовного, морального і соціального потенціалу [3, с. 102-103].

Навроцький О.О. права дитини визначає як передбачені нормами чинного законодавства і гарантовані державним впливом можливості самостійно вчиняти дії, спрямовані на створення умов для її повноцінної життєдіяльності задля досягнення благополуччя у всіх сферах суспільного життя, а також вимагати обов’язковості вчинення таких дій третіми особами або державою у випадках, передбачених законом. Вчений здійснює класифікацію прав дитини залежно від сфери життєдіяльності дитини такі самостійні групи: природні права й свободи дитини, громадянські (особисті) права дитини, права дитини у сфері публічно-громадського життя, права дитини у сфері культурно-духовного розвитку, права дитини в сфері економічних відносин і праці, права дитини у сфері оздоровлення та відпочинку, права дитини у сфері соціального забезпечення, права дитини як члена сім’ї, права дитини, яка має статус біженця, або розлученої з сім’єю [2, с. 28].

В Україні здійснено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в сфері захисту прав дітей – Крестовська Н.М. “Ювенальне право : генезис та сучасний стан” [1]. Вчена запропонувала поняття “ювенальний статус” (правовий статус дитини), під яким пропонує розуміти систему виражених у цінностях природного права та нормах позитивного права, гарантованих суспільством і державою суб’єктивних юридичних прав, обов’язків і відповідальностей особливого суб’єкта права – дитини. Складовою частиною правового статусу дитини є її правосуб’єктність, яка має триланкову структуру (правоздатність, дієздатність, деліктоздатність).

Крестовська Н.М. пропонує наступну класифікацію прав дитини: загальнолюдські права і свободи особистості, адаптовані до особливого суб’єкта – дитини; ювенальні (спеціальні) права і свободи, які постають як дозволені об’єктивним правом види поведінки, що встановлюються тільки для дітей. Ці групи прав та свобод дитини у системі ювенального права становлять субінститути правового статусу дитини. У їхньому складі перебувають як норми природного, так і позитивного права [1, с. 296-298].

Підтримуємо запропоновані вище вже існуючі доктринальні погляди і на основі них пропонуємо сформулювати категорію “спеціальних прав дитини під час збройного конфлікту”.

Характерні риси спеціальних прав дитини під час збройного конфлікту:

спеціальний суб’єкт – дитина (найбільш вразлива та беззахисна категорія цивільного населення під час збройного конфлікту);

спеціальний період дії – виникають в результаті наявного збройного конфлікту (внутрішнього/міжнародного) та діють, як під час збройного конфлікту, так і після його завершення;

такими правами повинні наділятися всі діти, які проживають на території держави, яке перебуває у збройному конфлікті;

їх реалізація забезпечується широким колом суб’єктів публічної адміністрації, в тому числі суб’єктами із сектору безпеки і оборони.

Дитина – це особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (ст. 1 Конвенція про права дитини [6], ст. 1 Закону України “Про охорону дитинства” [7]).

Варто обов'язково наголосити на особливості “дитячого” віку в українському законодавстві, а саме його поділ: малолітні особи 0-14 років та неповнолітні особи 14-18 років (ст.ст. 31, 32 Цивільний кодекс України [8], ст. 6 Сімейний кодекс України [9]). Такий віковий поділ впливає на об'єм прав та обов'язків дітей відповідного віку.

З 2014 року українські суб'єкти правотворчості почали напрацьовувати нормативно-правове регулювання в сфері формування правового статусу дитини під час збройного конфлікту та забезпечення захисту прав дітей у відповідний період.

Станом на 2025 рік можна окреслити наступну нормативно-правову базу в сфері захисту прав дитини під час збройного конфлікту, яка сформована в Україні:

- зміни до Закону України “Про охорону дитинства” в частині закріплення понятійного апарату – “дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів”, “депортація дитини/примусове переміщення дитини”, “Захист дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів”;

- Закон України “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат” [10];

- Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 [11];

- зміни до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 [12], в частині запровадження обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану;

- Порядок виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 551 [13] тощо.

Саме вищевказані нормативно-правові акти формують базу спеціальних прав дітей під час збройного конфлікту. Пропонуємо здійснювати розгляд спеціальних прав дітей під час збройного конфлікту покроково, а саме, в якій послідовності дитина може отримати до них доступ.

Перш за все, одразу зазначу, що Україна визначила правовий статус дитини, яка вже постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Не погоджуємось із вказаною юридичною конструкцією із наступних моментів. Сучасні збройні конфлікти характеризуються наявністю як безпосередньої лінії зіткнення сторін конфлікту, так і водночас моливністю сторони конфлікту здійснювати обстріли всієї території держави в будь-якому куточку в будь-який час доби. Цьому сприяє розвиток сучасного озброєння та військової техніки. Таким чином, всі діти, які проживають на території держави, яка перебуває у збройному конфлікті, постійно перебувають під ризиком. Саме тому вважаємо, що має бути сформований правовий статус дитини під час збройного конфлікту, який буде поширюватися на всіх дітей, які проживають під час збройного конфлікту на території держави.

Варто відмітити, що в українському досвіді застосовувалися і інші підходи. Так, під дію Закону України “Про соціальний захист дітей війни” [14] підпадають усі особи, які є громадянами України та яким на час закінчення (2 вересня 1945 року) Другої світової війни було менше 18 років. Тобто охоплювалися всі діти, незалежно від того постраждали вони чи ні.

Право на отримання статусу має дитина, а також особа, яка на час воєнних дій, збройних конфліктів, збройної агресії Російської Федерації не досягла 18 років (повноліття). При формуванні вказаного визначення Уряд України не врахував, передбачену чинним законодавством, можливість набуття повної цивільної дієздатності раніше, ніж 18 років.

Для отримання статусу законний представник дитини або у разі, коли дитина переміщується без супроводження батьків або осіб, які їх замінюють, її родичі (баба, дід, прабаба, прадід, тітка, дядько, повнолітні брат або сестра), вітчим, мачуха, представник органу опіки та піклування подають до служби у справах дітей заяву про надання статусу та пакет визначених Кабінетом Міністрів України документів.

Дитина, якій виповнилося 14 років, має право самостійно звернутися до служби у справах дітей та подати документи. Досягнення особою повноліття не є підставою для скасування статусу.

Після отримання правового статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, така дитина отримує право на реалізацію спеціальних прав. Такі права на теперішній час закріплені в Законі України “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат”.

Зокрема : надання соціальних послуг та проведення соціальної роботи; надання медичної/психологічної/психіатричної допомоги; створення безпечного освітнього середовища; забезпечення прав дітей, позбавлених батьківського піклування тощо (ст. 18).

Хочу звернути увагу читача на встановлене право на грошову компенсацію (ст. 19) та невідкладну проміжну компенсацію (ст. 20) за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України. По-перше, порядок призначення і виплати обох компенсацій, відповідно до закону, визначається Кабінетом Міністрів України. Станом на липень 2025 року такі нормативно-правові акти не прийняті. По-друге, право на отримання грошової компенсації настає з моменту отримання репарацій, що стягуються з держави-агресора відповідно до принципів і норм міжнародного права (ст. 19).

Виплата невідкладної проміжної компенсації за шкоду життю та здоров'ю у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України здійснюється за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів, міжнародної технічної та/або поворотної чи безповоротної фінансової допомоги, інших джерел, не заборонених законодавством (ст. 20).

Таким чином, станом на теперішній час це право є таким, що не реалізується, а існує тільки на папері.

Окрема група спеціальних прав дітей під час збройного конфлікту виникає у дітей, які були депортовані/примусово переміщені. Після повернення таких дітей на підконтрольну Україні територію, діти та їх законні представники отримують право на : супровід під час оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон (у разі потреби); забезпечення дитини, її законного представника або уповноваженої ним особи проїзними документами; добові, вартість проживання дитини, її законного представника або уповноваженої ним особи під час поїздки, пов'язаної з поверненням дитини в Україну; забезпечення дитини речами першої необхідності після її повернення в Україну; виплату законному представнику дитини, депортованій або примусово переміщеній, або яка перебувала під ризиком депортації та/або примусового переміщення внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, або уповноваженій ним особі підйомної допомоги, пов'язаної із забезпеченням здійснення заходів з повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України тощо.

Розмір підйомної допомоги визначений у розмірі 50000 гривень на кожну дитину (п. 16-1 Порядку виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 551).

Окреслений вище перелік спеціальних прав дітей під час збройного конфлікту не є повним.

Висновки. Враховуючи вищевикладене можна констатувати наступне. В Україні правотворча діяльність в сфері формування прав дітей під час збройного конфлікту розпочалася в 2014 році та триває досі. Відбувається формування механізмів реалізації дитячих права. Однак досі існує ряд правових неврегульованостей та колізій в сфері, що досліджується.

У Законі України “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат” сформований не вичерпний перелік прав дітей. Однак далеко не всі мають свої механізми реалізації.

Враховуючи широкий перелік спеціальних прав, які виникають внаслідок збройного конфлікту, пропонуємо здійснити їх класифікацію за сферою їх забезпечення: – медичне/психологічне/психіатричне забезпечення; – освітнє забезпечення; – соціального спрямування (соціальні послуги та роботи); – реабілітаційне забезпечення; – фінансового забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Крестовська Н.М. Ювенальне право України : генезис та сучасний стан : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2008. 468 с.
2. Навроцький О. О. Класифікація суб'єктивних прав дитини в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2017. Т. 1. Вип. 45. С. 24-30.
3. Саблук С.А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект) : дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 209 .
4. Jaap Hage. “Duties, Obligations and Rights”. 2021. URL: https://www.academia.edu/59920943/Duties_Obligations_and_Rights
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / пер. з рос. Бураковський С. О. – Харків: Консум. 2001. 656 с.
6. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20250706#Text>.
8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n183>.
9. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
10. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат : Закон України від 08.10.2024 № 3999-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>.
11. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>.
12. Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.
13. Порядок виявлення, повернення, забезпечення супроводу та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 551. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text>.
14. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18.11.2004 № 2195-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2195-15#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

